

ПОПУЛІСТСЬКІ ПАРТІЇ У СТРУКТУРІ МОДЕРНИХ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ¹

ВІТАЛІЙ ЛИТВИН, к. політ. н., ас. кафедри політології ЛНУ ім. І. Франка

УДК 329.05

Запропоновано визначення понять популізм і популістська партія. Розглянуто популізм як політичну ідеологію. Запропоновано класифікацію "сімей" та форм популізму. Здійснено порівняльний аналіз популістських партій країн Центральної Європи. Вивчено еволюцію популістських партій у Центральній Європі. Емпірично простежено наслідки політичного популізму у країнах Центральної Європи.

Ключові слова: популізм, популістська партія, новий популізм, сім'я і форма популізму, радикальний лівий популізм, радикальний правий популізм, соціал-популізм, націонал-популізм, новий популізм, "м'який" популізм, "жорсткий" популізм, партійна система, Центральна Європа.

Определено понятия популизм, популистская партия. Рассмотрено популизм как политическую идеологию. Предложено классификацию семей, форм популизма. Проведен сравнительный анализ популистских партий стран Центральной Европы. Изучено эволюцию популистских партий и эмпирически прослежено последствия популизма в странах Центральной Европы.

Ключевые слова: популизм, популистская партия, новый популизм, семья и форма популизма, радикальный левый и правый популизм, социал-популизм, национал-популизм, новый популизм, "мягкий" популизм, "жесткий" популизм, партийная система, Центральная Европа.

The article is dedicated to analyzing the notion of populism and populist party, to considering populism as a political ideology, to classifying the "families" and forms of populism, to comparative analysis of populist parties in Central Europe.

---

¹ Оpubліковано в журналі "Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації". Детально: Литвин В. Популістські партії у структурі модерних партійних систем країн Центральної Європи: порівняльний аналіз / Віталій Литвин // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. – 2012. – № 2. – С. 69-77.

Keywords: *populism, populist party, new populism, family and form of populism, radical-left and radical right populism, social populism, national populism, new populism, "soft" populism, "hard" populism, party system, Central Europe.*

Одним з елементів у структурі модерних партійних систем країн Центральної Європи є *популістські партії*, процес їх формування, розвитку, інституціоналізації, особливо, зростання їх кількості як політичних партій, котрі мають парламентську репрезентацію. Проте в даному випадку необхідно зауважити, що популізм важко операціоналізувати, оскільки він залежить від контексту. Тому про популізм легше розмірковувати як про поняття, яке варто застосовувати у множині/множинності.

Об'єкт статті – це партійні системи країн Центральної Європи. Предметом є порівняльний аналіз політичних причин і наслідків популістських партій у структурі модерних партійних систем країн Центральної Європи. Мета даного дослідження – вироблення чіткого уявлення із приводу того, що собою становить популістська ідеологія та яким чином відбувається еволюція популізму й популістський партій між країн Центральної Європи. Завдання статті полягає у емпіричному наповненні категорії "популістська партія" у прив'язці щодо розуміння модерних партійних систем у країнах Центральної Європи, у виявленні відмінностей розвитку різних ідеологічних різновидів популістських партій, в означенні політичних причин та наслідків політичного популізму у плані розвитку представницької демократії.

Вперше термін "популізм" використано у США наприкінці ХІХ ст. для опису форм політичної лексики, а також політичної участі. Згодом, а точніше наприкінці минулого століття, стало очевидно, й це помітно з ідей Н. Урбанаті [22, с. 110], що популізм специфічно узгоджуються із демократією. Більшість сучасних науковців згодні, що "популізм" суперечливий у теорії і на практиці. Деякі із них, наприклад, К. Де ла Торре, навіть припускають, що заданий термін не варто використовувати у соціальних науках [6, с. 387]. Тим не менш поняття "популізм" набуло неабиякої наукової популярності, за словами К. Буланже, саме на рубежі століть [2].

Річ у тому, що популізм не був обмежений географічно та культурно, хоча в деяких регіонах або в деякі періоди ми помічаємо його у більш виражених формах або присутності. Реально віднайти популістські партії, рухи та лідерів у Канаді [8, 9], а теж в Австралії, Новій Зеландії, США, не кажучи вже про західноєвропейські країни [1]. Ще більш спрощує справу факт, що деякі автори вважають популізмом італійський фашизм [22, с. 113], а також початкову стадію націонал-соціалізму [7], яка описує його формування на початку 1920-их рр.

Незабаром після краху комуністичного режиму в Центральній Європі почали виникати теоретичні міркування із приводу популізму в цьому регіоні, проте вони у переважній більшості випадків були зосередженні на чотирьох-п'яти країнах, не описуючи комплексно запропонованої проблематики. Мова йде про пошуки таких науковців як Дж. Рупнік [17], М. Тупі [20], А. Сколкай [19], Г. Месезніков та О. Гярфасова [11, 12], К. Мудд [13-16], К. Діган-Краузе [5], П. Уцен [21], О. Висоцька [23] й інших стосовно Болгарії, Польщі, Словаччини, Угорщини та Чехії.

Так або інакше, більшість дослідників розглядає *популізм*, як протилежність ліберальній і представницькій демократії, про що згадує й Н. Урбінаті [22, с. 116], або навіть, як спробу народної демократії, яка заснована на закличках та підтримці нових політичних еліт тими виборцями, які у значній мірі ігнорують політичний процес, за умови кризи легітимності "старої" еліти.

Популізм є формою різко антагоністичної політичної риторики або політики, яка спрощує існуючі проблеми із надзвичайною легкістю, безболісністю, а іноді й конкретикою, й зводить усі проблеми до розпливчастих рішень. Політик-популіст показує себе звичайною людиною, котра розуміє проблеми інших, на відміну від корумпованої еліти, що нездатна управляти. Він стверджує, що слід представляти всі без винятку соціальні інтереси, проте не лише інтереси певних груп населення. При цьому відмінності поміж соціальними групами долаються популістами через допомогу відповідної різниці у політичній риторичі, в результаті чого популізм виявляється *системно неоднозначним*. Ще однією специфічною рисою популізму є відсутність довготривалого, стабільного та реалізованого курсу.

Разом із тим, різниця між термінами "*популізм*" та "*популіст*" має вирішальне значення. Термін "популіст" використовується як уточнення. Наприклад, різниця поміж "лівим популізмом" та "популістськими лівими" у тому, що перше поняття означає використання лівої риторики популістською партією, а друге – вказує на ліві партії, які використовують популістську риторіку. Так само "популістський націоналізм" стосується партій, для яких націоналізм залишається визначальною ідеєю політичного курсу, а роль лідера є незначною. І навпаки, "націоналістичний популізм" відображає націоналізм як тимчасовий політичний курс популістської партії, оскільки він може бути змінений, якщо це необхідно лідеру партії.

Ф. Шміттер наголошує, що поняттям "популізм" доволі часто зловживають у політичному дискурсі [18]. Називаючи когось "популістом" люди висловлюють негативну оцінку тому чи іншому актору та курсу. В цілому "популізм" – швидше за все, політична концепція, яка має чіткі риси "сімейної подібності" (у сенсі того, що існують сім'ї партій); саме тому марно шукати його однозначного визначення.

Тим не менш, популізм у країнах Центральної Європи наділений властивими лиш йому *рисами* [14]. *По-перше*, популістські партії у регіоні, незважаючи на свої програмні засади, "апелюють до народу в цілому, на відміну від корумпованих та безпомічних політичних еліт". Тобто вони репрезентують себе як альтернативу не конкретних політичних партій або виборчих коаліцій, а як альтернативу існуючій представницькій системі в цілому. Популістські партії також обіцяють оживити політичний процес та повернути йому "субстанцію". *По-друге*, популісти (у різній мірі) виступають проти засадничої ідеї представницької демократії: проти того, що політична більшість мусить обмежуватись визначальним впливом конституційних важелів. Тому центральноєвропейська сім'я популізму є відкрито мажоритарною, адже вона зосереджена навколо переконання, що участь більшості повинна бути глибинною основою легітимізації політики. Внаслідок, даний різновид популізму змагається проти ідей прав меншості. *По-третє*, популісти (так чи інакше) бачать своїм завданням зміну окремих елементів у системі "ліберального консенсусу" в перехідний період: таких, які стосуються питань ринково-орієнтованих реформ,

інтеграції в європейські та євроатлантичні структури, прийняття націоналістичної мови або поведінки. Тому популісти кидають виклик усім, або принаймні частині цих табу, відмовляються від "політичної коректності" лібералізму, а також дають можливість громадянам обговорювати проблеми, вагомі й для інших партій.

Очевидним також є факт, що *новий популізм* втратив своє первинне значення у Центральній Європі як ідеологія аграрного радикалізму. Популізм став доволі тонким й еkleктичним, щоби претендувати на ідеологію в такому ж розумінні, як лібералізм, соціалізм або ж консерватизм. Проте зростаючий інтерес до популізму охопив основні політичні тенденції у сучасному світі, які можуть бути змальовані явищем зростання "*демократичного ілібералізму*".

Розглянувши ці особливості й детермінанти популізму в країнах Центральної Європи, ми стверджуємо, що провідні маркери, які вплинули на його формування такі: тип комуністичного режиму в останній період його існування [3, с. 121]; сила та форма резистентності комунізму в останній період його існування; відносний успіх чи невдача економічного розвитку, зокрема рівень ВВП на душу населення, на початку перехідного періоду розвитку [4]; готовність/неготовність брати участь у політичному процесі альтернативних еліт, включаючи простоту їхнього доступу до каналів комунікації; форма участі на перших вільних демократичних виборах, включаючи виборчі правила та альтернативи; наявність невирішених соціальних протиріч, які спадкувались із попереднього періоду історичного розвитку (статус національних меншин, державні кордони, конституційний лад); вплив політичної, соціальної та економічної кризи на етапі лібералізації та консолідації демократій.

Популізм поміж країн Центральної Європи протягом 1990-2010 рр. знайшов відображення у декількох базових *формах*: радикальний лівий і правий популізм, соціал-популізм, націонал-популізм, центристський (новий/новітній) популізм.

Лівий радикалізм у контексті популізму передбачає участь реформованих комуністичних та ортодоксальних партій. Вони, на думку Л. Марча та К. Мудда, антикапіталістичні та стверджують, що можливий альтернативний соціальний та економічний порядок [10, с. 25]. Завдання політичних партій полягає в оскарженні

існуючого ліберального порядку за допомогою єднання популізму, націоналізму, авторитаризму, а також соціалізму. Поміж країн Центральної Європи прикладами радикального лівого популізму варто вважати наступні партії: BSP – Болгарська соціалістична партія (вона до 2001 р. в заданому форматі три рази представлена у парламенті), KSCM – Комуністична партія Богемії та Моравії (яка представлена у всіх чеських парламентах із 1992 р. із підтримкою виборців у межах 10,3-18,5 %), KSS – Комуністична партія Словаччини (у парламенті представлена після виборів у 2002 р., коли отримала підтримку 6,3 % виборців), ZRS – Словацька робітничка асоціація (в парламенті представлена у 1994-1998 рр., отримавши 7,4 % голосів).

Але деякі з характеристик лівих радикальних популістських партій властиві й радикальним правим партіям (це за винятком Партії "Велика Румунія" (PRM), що отримувала місця у румунському парламенті протягом 1992-2000 рр.). *Радикальні праві популістські партії у Центральній Європі* – це аналог західних радикальних популістських правих партій [10]. Вони з'єднали популізм, націоналізм, ксенофобію і авторитаризм. Цікаво, що вони, зазвичай, належать щодо спадщини націоналізму довоєнного періоду. Фактично це були доволі дрібні політичні групи, що діяли на маргінесі партійної системи та час від часу займали помітні позиції, об'єднуючись з деякими націонал-популістськими партіями та формуючи "антитрансформаційні коаліції" – проте вони ніколи не домінували в останніх.

До правих радикальних популістських партій треба відносити PRM – партія "Велика Румунія", PUNR – Партія румунської національної єдності (отримувала місця у парламентах до 2000 р., залучаючись підтримкою від 2,1 й до 7,7 відсотка виборців), SNS – Словацька національна партія (у форматі популістської до 1998 р., отримуючи підтримку в межах 5,4-9,1 % виборців), МІЕР – Партія угорського життя та справедливості (не репрезентована у парламенті), LPR – Ліга польських сімей (як популістська репрезентована у парламенті в 1997-2001 рр., отримавши підтримку 5,6 % виборців), ТКЛ – Рух за Латвію (репрезентований у парламенті в 1995-1998 рр. з підтримкою 15 % виборців), SNS – Словенська національна партія (до 2000 р. як популістська партія в складі парламенту, отримуючи в середньому

3,2-10 % голосів виборців) й АТАКА – Болгарська коаліція "Атака" (яка отримала мандати на виборах у 2005 і 2009 рр. на рівні, відповідно, 8,1 і 9,4 % голосів).

Партії, класифіковані як *соціал-популістські*, – це маргінальні категорії від залишків традиційного аграрного популізму, що в більшості випадків заснований на "антиелітарній ідеології, в якій селяни вважались джерелом моралі та ... життя, основою якісного функціонування суспільства" [15, с. 215]. Такі партії протистояли впливу промислового капіталізму, відстоюючи ідею традиційного землеробства. У Центральній Європі соціал-популісти існували в середині 90-их років минулого століття, серед них виокремлюємо наступні: FKgP – Угорська партія незалежних дрібних власників (залучалась підтримкою виборців на рівні 8,8-13,2 % голосів, проводячи депутатів у парламенти в 1990-2002 рр.), S – Самооборона Республіки Польща (провела депутатів у парламент в 1991 р., отримавши 5,1 % підтримки, та також у 2001-2005 рр.), ERL – Естонський народний союз (тільки в 1999 р., коли провів у парламент 7 депутатів – 7,3 % виборців). У 1990-их ж рр. трансформовані залишки аграрного популізму (такі, що не зайняли провідних позицій) намагались знайти підтримку на антикапіталістичній стороні політичного спектру, перейнявши деякі принципи лівих радикалів, що найбільш характерно для Польщі. У випадку Угорщини FKgP наблизилась до націонал-консерватизму (зокрема, до Угорського демократичного форуму – MDF), проте згодом, в силу структуризаційних змін у секторі АПК, вона взагалі втратила підтримку виборців.

Націонал-популізм, як свідчить досвід Центральної Європи, є різноманітним. Партії від цього спрямування не звертаються до ксенофобії та критики попередніх режимів. Націонал-популізм відрізняється й від радикального правого популізму посиленням уваги на спадщині "реального соціалізму", бо націонал-популістські партії частіше залучаються істотною підтримкою населення, а тому й домінують у правлячих коаліціях. Націонал-популісти також маркують націоналізм помітним елементом виборчих закликів та вимог, щоби репрезентувати інтереси міфічної та ідеалізованої національної спільноти, проте утримуються від радикальних дій, а в ідеологічній перспективі націоналізм доповнюють ширшим ненаціоналістичним

політичним порядком справ, який є спрямований на конкретні групи. Тільки тому їхній успіх пояснюється не лише націоналістичними тенденціями, а й зверненням націонал-популістів до тих громадян, чиє життя було "зруйноване" у ході періоду трансформаційних змін. Націонал-популісти звертаються до народу як до членів національної спільноти; стверджують, що всі їхні злидні є викликані зовнішніми ворогами та зрадою місцевих антинаціональних еліт.

Та навіть попри те, що націонал-популісти вдаються до авторитарного стилю регулювання соціальних правил, вони, безумовно, не можуть вважатись ворогами демократії, оскільки погоджуються з більшістю демократичних принципів, проте в популістській манері намагаються узаконити її "мажоритарну" версію. Проте як правило, домінування партій даного типу припинилось у кінці 90-их років, коли в Центральній Європі стабілізувався ліберально-демократичний напрям ідеологій.

Доволі яскравим прикладом сучасного націонал-популізму є польська партія "Право і справедливість" (PiS), яка вийшла на парламентську арену в 2001 р., коли отримала 9,5 % голосів виборців та відповідно 44 депутатських мандати. Проте це було тільки початком електорального успіху націонал-консервативної політичної сили на чолі із братами Качинськими, адже вже на виборах у 2005 і 2007 рр. їхня сила отримала відповідно 27,0 та 32,1 % голосів виборців (та посаду президента).

Окремо слід виділяти партії популістського спрямування, які не вписуються в межі запропонованих класифікацій. Мова йде про PDSR – Соціал-демократична партія Румунії (до 2001 р.) та HZDS – Рух за демократичну Словаччину (до 2006 р., коли партія зникла із парламентської арени), у яких поєднано риси соціалізму, націоналізму, авторитаризму та популізму тощо.

Центристський (новітній) популізм як неідеологічний напрям виник у кінці 90-их рр., проте поширення набув вже у першій половині наступного десятиліття. Нові популістські партії не є прихильниками радикальної мобілізації виборців, які розчаровані відносно неефективністю попередньої влади. Щодо них характерно, що на початковому етапі розвитку вони ухиляються від ідеологічних зобов'язань, наполягаючи на думці про те, що ідеологія шкідлива для істинної демократичної

країни. Їхні заклики зведені до здорового глузду та раціональних рішень, на яких і повинний бути заснований політичний процес. Тому схожі партії, особливо якщо вони мають популярного лідера, часто домагаються громадської підтримки. Ще одна риса нового популізму полягає у тому, що партії, які його репрезентують, не є антидемократичними, антикапіталістичними й антизахідними: вони виступають проти будь-яких попередніх конфігурацій політичної еліти, хоча за різних умов й можуть з цією елітою формувати урядові коаліції. Все це дає підстави оцінювати такі партії, як найбільш "вбогі", адже їх програмова складова практично відсутня (виборці чують від таких партій все, що їм потрібно). Ми вважаємо, що дані партії є помірним проявом популістської ідеології, бо поверхнево зачіпають традиційні ідеології та позиціонують себе як критики естаблішменту.

Новітній напрям включає наступні політичні партії: SOP – Словацька партія громадського розуміння (представлена у парламенті в 1998 р. – із 8 % підтримки виборців), SMER-SD – "Напряма – Соціал-демократія" у Словаччині (підтримка на всіх виборах до парламенту, починаючи із 2002 р. – здобуває від 13,5 й до 34,8 % голосів), ANO – Альянс нових громадян Словаччини (представники даної партії у 2002 р. здобули мандати в парламенті, отримавши 8 відсотків голосів виборців), JL – партія "Нова ера" у Латвії (на підставі результатів виборів у 2002 і 2006 рр., де партія отримала 24,0 та 16,4 відсотка голосів відповідно), RP – естонська партія "Res Publica" (обрана до парламенту лише в 2003 р., отримавши 24,6 % підтримки та 28 мандатів), NDSV – Національний рух Симеона II у Болгарії (репрезентована у парламенті в 2001 та 2005 рр., отримавши 42,7 та 19,9 % голосів відповідно), DP – Партія праці в Литві (провела депутатів до парламенту в 2004 та 2008 рр., коли отримала 28,4 та 9,0 % підтримки виборців), LDP – Литовська партія ліберальної демократії "Порядок та справедливість" (була обрана до парламенту тільки в 2004 р., здобувши підтримку 11,4 відсотка виборців), VNDPS – Союз фермерів та Нова демократична партія Литви (обрана до парламенту тільки в 2004 р. із підтримкою виборців на рівні 6,6 %), GERB – як партія "Громадяни за європейський розвиток Болгарії" (отримала найбільше мандатів на виборах у 2009 р. – 39,7 % голосів).

З-поміж розглянутих партій центристського популізму викристалізовується кілька головних тенденцій у їх співвідношенні із традиційними ідеологіями (або ж із повним неспіввідношенням між ідеологіями):

Таблиця 1

Ідеологічне позиціонування центристських (новітніх) популістських партій у парламентах країн Центральної Європи, 1990-2010 рр.

Неідеологічні	Соціалістичні	Ліберальні	Консервативні
LDP	SOP	ANO	NDSV
DP	SMER-SD	NDSV	RP
VNDPS	-	JL	GERB

Очевидний висновок, що посткомуністичний популізм – це динамічне явище. Країни Центральної Європи сьогодні переживають перехід від радикальних форм популістської політики через націоналізм та авторитаризм до більш поміркованих тенденцій. Партії епохи нового популізму мобілізують виборців зі значної групи питань. Навіть попри те, що можна і стверджувати, ніби формування таких партій як АТАКА в Болгарії і SNS в Словаччині знаменує відродження етноцентричного популізму, ми все ж таки схильні міркувати, що це швидше виняток, аніж норма.

Окрім того, ті нові партії, які виступають проти застарілого естаблішменту, є підставою появи *чистого популізму* як інструменту досягнення успіху на виборах. Очевидно й те, що на відміну від радикальних аналогів популізму правого і лівого характеру, центристському популізму величезною мірою вдалось повторити успіх націонал-популізму у 1990-их рр., залучитись підтримкою виборців й сформувати урядові кабінети. Деякі з них виявились нетривалими (наприклад, за участю SOP, ANO та RP), проте інші ж зберегли свої позиції та були включені в основне русло політичного процесу (наприклад, SMER-SD, NDSV і JL):

Таблиця 2

Популізм у парламентах й урядах країн Центральної Європи, 1990-2010 р.

Країна	Партія	Позиціонування як популістської, рр.	Найбільший відсоток голосів у парламенті, %	Участь в урядових кабінетах	Сім'я популізму	Форма популізму
Болгарія	NDSV	2001-2009	42,7	так	новий популізм	м'який
	BSP	1991-2001	43,5	так	лівий радикальний	жорсткий
	АТАКА	2005-2010	9,4	ні	правий радикальний	жорсткий
	GERB	2009-2010	39,7	так	новий популізм	м'який
Естонія	ERL	1999-2003	7,3	ні	соціал-популізм	м'який
	RP	2003-2007	24,6	ні	новий популізм	м'який
Латвія	TKL	1995-1998	15,0	ні	правий радикальний	жорсткий
	JL	2002-2010	24,0	так	новий популізм	м'який
Литва	LDP	2004-2008	11,4	так	новий популізм	м'який
	VNDPS	2004-2008	6,6	так	новий популізм	м'який
	DP	2004-2010	28,4	ні	новий популізм	м'який
Польща	Samoobrona	1991-1993, 2001-2007	11,4	так	соціал-популізм	м'який
	LPR	1997-2001	5,6	ні	правий радикальний	м'який
	PiS	2005-2010	32,1	так	націонал-популізм	жорсткий
Румунія	PRM	1992-2000	4,5	ні	правий радикальний	жорсткий
	PUNR	1992-2000	7,7	ні	правий радикальний	жорсткий
	PDSR	1992-2000	30,2	ні	соціал-популізм	м'який
Словаччина	ZRS	1994-1998	7,4	так	лівий радикальний	жорсткий
	SNS	1992-1998	9,1	так	правий радикальний	жорсткий
	HZDS	1992-2006	37,3	так	націонал-популізм	м'який
	SOP	1998-2002	8,0	так	новий популізм	м'який
	ANO	2002-2006	8,0	так	новий популізм	м'який
	KSS	2002-2006	6,6	ні	лівий радикальний	жорсткий
	SMER-SD	2002-2010	34,8	так	новий популізм	м'який
Словенія	SNS	1992-2000	10,0	ні	правий радикальний	жорсткий
Угорщина	FKgP	1990-2002	13,2	так	соціал-популізм	м'який
	FIDESZ	1998-2002	29,4	так	націонал-популізм	м'який
Чехія	KSCM	1992-2010	18,5	ні	лівий радикальний	жорсткий

Найпроблемніший варіант у контексті партійної структуризації парламентів і урядів за умови участі в них популістських груп становлять Болгарія і Словаччина, де популістські партії протягом 1990-2010 рр. були репрезентовані відповідно 7 та 11 разів. При цьому у Болгарії 75 відсотків популістських партій були урядовими: мова йде, зокрема, про період після 2009 р., коли сформовано популістський уряд меншості силами партії "Громадяни за європейський розвиток Болгарії" (GERB). У Словаччині ситуація ще складніша, оскільки серед усіх варіантів популістських партій у парламенті 85 % трансформувались в урядові партії. От тому стабільність партійної системи, а теж якість партійної структуризації парламентів і урядів двох країн у значній мірі визначають популістські політичні партії. У дещо меншій мірі даний висновок стосується Латвії.

Досвід урядового популізму характерний і для Угорщини, проте він сьогодні може бути розглянутий тільки в історичній площині (до 2002 р.). Схожа картина (проте в менш віддаленій ретроспективі) характерна для Литви та Польщі. Цікаво, що найменш розвинені популістські партії властиві в Естонії, Румунії, Словенії та Чехії, де вони не брали участі у формуванні урядів. В ході порівняльного аналізу також підтверджено ідею, що поширеною є тенденція формування популістських партій нового (центристського) типу. Традиційні (радикальні ліві та праві, соціал-популістські, націонал-популістські) схеми властиві сьогодні обмеженій кількості випадків – Болгарія (АТАКА), Польща (PiS) та Чехія (KSCM). Тому абсолютно переважаючою є "м'яка" форма популізму.

Розподіл популізму на "м'який" і "жорсткий" не випадковий. Не дивлячись на те, що сучасний популізм не є екстремізмом, існують більш або менш радикальні версії цього явища (про що було сказано вище). *"М'який" популізм* у своїй основі демонструє виклик існуючій системі представництва, зокрема, партійній системі. Це свідчить про кризу репрезентативності, яка ґрунтується на загальноприйнятій для популістів думці, ніби інституціоналізовані політичні партії корумповані, що вони утворюють картелі та відчужені від народу, що вони надмірно ідеологічні. *"Жорсткий" популізм* характеризується загрозами конституційного характеру: тут мова йде про виклики не тільки існуючій структурі представництва, але й деяким базовим принципам ліберальної демократії – захисту прав людини й громадянина, а також національних меншин.

Прикладами "м'якого" популізму є такі партії: у Болгарії – Національний рух Симеона II, NMSII (створено у 2001 р., а в 2007 р. перейменовано у Національний рух для стабільності та прогресу, NDSV) та "Громадяни за європейський розвиток Болгарії" (GERB) Б. Борисова (отримала парламентські мандати на виборах у 2009 р.); в Угорщині – це FIDESZ, Альянс молодих демократів часів прем'єр-міністра В. Орбана; у Словаччині – це "Напряма – Соціал-демократія" Р. Фіцо (SMER-SD); в Латвії – це JL, партія "Нова ера"; у Литві – DP, Партія праці. Складніша ситуація у випадку "жорсткого" популізму. На нашу думку, найбільш відомими прикладами

цієї форми популізму в країнах Центральної Європи є Ліга польських сімей (LPR), Право і справедливість (PiS) у загальному плані: їхня позиція по відношенню щодо меншин, їх спроби встановити кримінальну відповідальність за дії супротивників, неповага щодо укорінених конституційних принципів та міжнародних зобов'язань свідчать про це. У такій же категорії необхідно розглядати й інші партії, зокрема, Національну Унію Нападу (АТАКА) в Болгарії та Словацьку національну партію (SNS), Комуністичну партію Богемії і Моравії (KSCM) та Комуністичну партію Словаччини (KSS) тощо.

Загалом, на підставі вивчення політичного популізму в країнах Центральної Європи, ми отримуємо висновок про його особливі риси в регіоні на даному етапі:

1. Сучасний популізм не є радикалізмом чи екстремізмом: популістські партії не шукають політичної альтернативи демократії, проте проблема швидше полягає у тому, що ідеал демократії, яку вони підтримують, небезпечний;

2. Лінія поділу між "м'яким" і "жорстким" популізмом розмита та змінюється. Оскільки популістським партіям звично бракує внутрішньої партійної структури та дисципліни, а також ідеологічної когерентності, тоді вони схильні до змін у їх загальному профілі. Їх радикалізм може збільшитись або зменшитись не лише під час виборів, а й в процесі виконання службових обов'язків представниками партій. Наприклад, коли говорити про зовнішню політику та права національних меншин, то SMER-SD слід охарактеризувати як партію, яка здійснює перехід до "жорсткої" форми популізму. Можна також стверджувати, що PiS у Польщі перетворилась на "жорстку" популістську партію в ході перебування при владі. АТАКА у Болгарії, навпаки ж, скоротила свою радикальну риторику після президентської кампанії у 2006 р., здійснивши спробу привернути більш поміркованих виборців.

3. Популізм у країнах Центральної Європи – це не є постінтеграційне явище. Існує гіпотеза, ніби зростання популізму є специфічним феноменом після вступу в європейську спільноту – що пов'язано з завищеними очікуваннями щодо членства в ЄС і втомою від довготривалих заходів жорсткої економії. Але наше оцінювання не доводить такої специфіки популізму: адже його зростання в Болгарії почалось

у 2000-2001 рр., коли колишній цар Симеон II повернувся до країни; в Словаччині стиль жорсткого популізму В. Мечіяра домінував протягом більшої частини 1990-их рр.; в Угорщині політика В. Орбана позначена націоналістичним популізмом із кінця 1990-их рр. Лише Польща, Естонія і Латвія підходять під постінтеграційний сценарій найкраще, але у них популістські партії існували й протягом 1990-их рр. Тільки у Литві формування партій даного типу розпочалось після 2004 р.

4. Популярність популізму притаманна для країн Центральної Європи, в яких суттєвого занепаду в площині виборчих преференцій зазнали інституціоналізовані ліберальні партії. Цікавим є факт, ніби здатність мобілізувати підтримку виборців ліберальними партіями покращується у випадку зростання впливу популістських партій. Конструкція правової системи країн Центральної Європи залишає чимало простору для популістських партій діяти у напрямі суттєвих демократичних змін. Ще одним важелем зростання впливу популістських партій є факт, ніби політичні платформи, які мобілізують виборців, характеризуються ростом ідентифікаційної компоненти. Саме тому занепад ліберальних концепцій має наслідком реалізацію ідентифікованих правих і лівих стратегій, в яких вибудовується популізм. Разом з тим, популізм – не повстання проти неолібералізму: парадоксально, але більшість популістських партій є неоліберальними в економічному плані; звичним гаслом є намір покарати корумповані еліти й провести перерозподіл здобутків перехідного періоду. Популізм у Центральній Європі є антигегемонією і меритократизмом.

5. Очевидно, що популізм не є короткостроковим явищем, адже помітними є тенденції, які визначають його подальший успіх. По-перше, політика стала більш медіацентричною та персоніфікованою, а популістські партії більше пристосовані до різних типів сучасної комунікації та заїгрування з виборцями. По-друге, процес конституціоналізації іманентно вимагає і змін у площині електорального процесу: виборці шукають різні канали висловлення своїх ідей та захисту своїх інтересів – лояльність до партій та партійних програм все менше є ефективним інструментом захисту інтересів виборців. По-третє, популізм теж зачіпає концепцію "політичної партії": в консолідованих західних демократіях партії традиційно є стабільними та

програмно-прагматичними, але чимало із них є непопулярними внаслідок впливу нових популістів. Останні не є більш програмовими, й саме тому концепція партії частково втрачає своє значення. Оскільки популізм у значній мірі суперечить ще й лібералізму, слід очікувати модифікації демократії, можливо її деконсолідації.

Інституціоналізовані партії ж намагаються протистояти розвитку популізму в регіоні. Показовими у даному випадку є парламентські вибори у Польщі в 2007 р., коли продемонстровано тактику громадянської мобілізації проти популізму. Дуже схожа картина мала місце й в Болгарії у 2005 р. (проте не у 2009 р., коли перемогу отримала партія GERB). Загалом приймаємо висновок, ніби головним елементом відновлення стабільних програмових партій є звернення до західноєвропейського досвіду, особливо до досвіду партійної системи ФРН. При цьому на увазі маємо встановлення інституційних бар'єрів щодо нових політичних партій і збільшення пріоритетності інституціоналізованих партій. Бар'єри для нових партій полягають у запровадженні мажоритарної виборчої системи, встановленні жорстких вимог у процесі реєстрації політичних партій та партійних списків на виборах. Пріоритет традиційним партіям реалізують внаслідок збільшення державного фінансування таких партій, створення відповідних установ для фінансування політичних партій, започаткування партійних програм політичного навчання, встановлення більших привілеїв щодо членів партій у формі навчання та відпочинку, інституціоналізації відносин між традиційними партіями і профспілками. Таку систему запроваджено в Угорщині, й, як показує досвід, доволі ефективно, адже популістські партії не отримують підтримки виборців із 2002 р.

Наступний варіант обмеження політичного популізму – через запровадження принципів "демократичного експерименталізму", який може стати реалізованим у наступних площинах: внутрішні демократизаційні процедури (такі як праймеріз); електронна демократизація (забезпечення прямого зв'язку виборців й уряду через використання нових моделей комунікації); принцип демократичної лотереї (тобто зменшення впливу лідерського потенціалу в процесі обрання кандидатів у списки, а також регулярне використання альтернативних методів відбору кандидатів). Й

нарешті, зменшення кількості популістських партій може теж відбутись внаслідок забезпечення традиційного консенсусу, що полягає у збільшенні довіри стосовно партій, парламенту, уряду, президента, судустрою, армії, церкви та профспілок, а також через збільшення явки виборців, яка традиційно знижується у всіх країнах Центральної Європи в проміжку 1990-2010 рр.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Betz H. The New Politics of the Right. Neo-Populist Parties and Movements in Established Democracies / Hans-Georg Betz, Stefan Immerfall. – New York : St. Martin's Press, 1998. – 268 p.
2. Boulanger C. Constitutionalism in East Central Europe? The Case of Slovakia under Meciar / Christian Boulanger // East European Quarterly. – 1999. – Vol. 33. – No. 1. – P. 21-50.
3. Bozóki A. From Soft Communism to Post-Communism (Authoritarian Legacy and Democratic Transition in Hungary / Bozóki, András // Kovács J. Transition to Capitalism? The Communist Legacy in Eastern Europe / János Mátyás Kovács. – New Brunswick and London : Transaction Publishers, 1994. – P. 121-146.
4. Bruszt L. Transformative Politics : Social Costs and Social Peace in East Central Europe / László Bruszt // Kovács J. Transition to Capitalism? The Communist Legacy in Eastern Europe / János Mátyás Kovács. – New Brunswick and London : Transaction Publishers, 1994. – P. 103-120.
5. Deegan-Krause K. Populism and the Logic of Party Rotation in Post-communist Europe / Kevin Deegan-Krause // Gyárfášová O. Visegrad Elections : Domestic Impact and European Consequences / Oľga Gyárfášová & Grigorij Mesežnikov. – Bratislava : Institute for Public Affairs, 2007. – 18 p.
6. De la Torre C. The Ambiguous Meanings of Latin American Populisms / Carlos De la Torre // Social Research. – 1992. – Vol. 59. – No. 2. – P. 385-414.
7. Fritzsche P. Rehearsals for Fascism. Populism and Political Mobilization in Weimar Germany / Peter Fritzsche. – New York, Oxford : Oxford University Press, 1990. – 301 p.
8. Harrison T. Populism and the rise of the Reform Party in Alberta / Trevor Harrison, Harvey Krahn // The Canadian Review of Sociology and Anthropology. – 1995. – Vol. 32. – P. 127-150.
9. Jenson J. Canada : The difficult legacies of left-wing populism / Jane Jenson, Jenson Papillon // Dissent. – 1998. – Vol. 45. – No. 2. – P. 25-27.
10. March L. What's Left of the Radical Left? The European Radical Left after 1989 : Decline and Mutation / Luke March, Cas Mudde // Comparative European Politics. – 2005. – Vol. 3. – No. 1. – P. 23-49.
11. Mesežnikov G. National populism in Slovakia / Grigorij Mesežnikov, Oľga Gyárfášová. – Bratislava : Institute for Public Affairs, 2008. – 53 p.
12. Mesežnikov G. Populist Politics and Liberal Democracy in Central and Eastern Europe / Grigorij Mesežnikov, Oľga Gyárfášová, Daniel Smilov. – Bratislava : Institute For Public Affairs, 2008. – 132 p.
13. Mudde C. EU Accession and a New Populist Center-Periphery Cleavage in Central and Eastern Europe / Cas Mudde // Paper presented at the conference "Dilemmas of Europeanization : Politics and Society in Eastern and Central Europe after EU Enlargement", Harvard University, 2003. – 10 p.

14. Mudde C. In the Name of the Peasantry, the Proletariat, and the People : Populism in Eastern Europe / Cas Mudde // East European Politics and Societies. – 2001. – Vol.15. – No.1. – P. 33-53.
15. Mudde C. In the Name of the Peasantry, the Proletariat, and the People : Populism in Eastern Europe / Cas Mudde // Mény Y. Democracies and the Populist Challenge / Yves Mény, Yves Surel. – Basingstoke : Palgrave, 2002. – P. 214-232.
16. Mudde C. The Populist Radical Right : A Pathological Normalcy / Cas Mudde // Willy Brandt Series of Working Papers in International Migration and Ethnic Relations. – 2008. – Vol. 3. – No. 7. – 24 p.
17. Rupnik J. Is East-Central Europe Backsliding? From Democracy Fatigue to Populist Backlash / Jacques Rupnik // Journal of Democracy. – 2007. – Vol. 18. – No. 4. – P. 17-25.
18. Schmitter P. A Balance Sheet of the Vices and Virtues of 'Populisms' / Philippe Schmitter // Paper delivered at the conference "The Challenge of New Populism", the Centre for Liberal Strategies, Sofia, 2006. – 8 p.
19. Skolkay A. Populism in Central Eastern Europe / Andrej Skolkay // Vienna, IWM Working Paper. – 2000. – No. 1. – 20 p.
20. Tupy M. The Rise of Populist Parties in Central Europe. Big Government, Corruption, and the Threat to Liberalism / Marian Tupy // Center for Global Liberty and Prosperity, Development Policy Analysis. – 2006. – No. 1. – 28 p.
21. U'cen P. Parties, Populism, and Anti-Establishment Politics in East Central Europe / Peter U'cen // SAIS Review. – 2007. – Vol. 27. – No. 1. – P. 49-62.
22. Urbinati N. Democracy and Populism / Nadia Urbinati // Constellations. – 1998. – Vol. 5. – No. 1. – P. 110-124.
23. Wysocka O. Populism in Poland / Olga Wysocka // Fourth ECPR General Conference : The radical populist right in Eastern Europe, 2007. – 32 p.